

Лебединська І.В. Феномен досвіду: від феноменології до конструктивізму. *Досвід особистості: теорія і практика. Збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (27-28 лютого 2020 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. [283 с.] С. 129-133.*

Лебединська І.В.
кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії когнітивної психології Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України, Київ

ФЕНОМЕН ДОСВІДУ: ВІД ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ДО КОНСТРУКТИВІЗМУ

Феноменологічна традиція, інтерпретуючи феномен досвіду, головну проблему виявила в тому, як "саме чистий і, так би мовити, ще німий досвід привести до чистого вираження його власного смислу" [1, с. 61]. Що означають ці пошуки автентичного досвіду переживання і як можна було б їх проінтерпретувати?

Феноменологія як і екзистенціалізм належить до гуманістичної психології, головними цінностями якої завжди були індивідуальність людини, унікальність, неповторність та автентичність її особливого досвіду. У цьому контексті поняття "чистого, німого" досвіду відіграло важливу роль, оскільки саме в ньому, в можливостях його вираження, як передбачалося, знаходяться відповіді на запитання про тайну пережитого людиною досвіду. Проте з часом стало зрозумілим, що реальні події, речі, предмети не діють безпосередньо на людину, а між людським розумом та психікою існує медіатор – смисл, який, говорячи словами М.Мерло – Понті, є єдиним способом для речей подіяти на розум, проявитися перед ним, конституючись в артикуляціях. "Відкритість мені вимірюється тим, що я можу про це сказати" [там само, с.73]. Розрив між досвідом пережитим і досвідом вираженим отримав назву "відпочаткового запізнення" (Ж.Деріда). Так питання можливості вираження автентичного досвіду людини змістилося в площину пошуку символічних інструментів його артикуляції, а проблема "чистого, німого досвіду" виявилася вичерпаною завдяки відкриттю характеристики особистісного досвіду людини, яку метафорично було визначено як його "відпочаткове запізнення".

Відкриття та усвідомлення опосередкованості особистісного досвіду умовами та контекстом його виникнення призвело дослідників до необхідності вивчення досвіду як процесу, структурування якого відбувається крізь процеси встановлення смислових зв'язків між подіями, речами та ситуаціями (М.Фуко, Н.Чепелева, А.Шюц). Очевидно, що людина протягом життя набуває досвіди у різних сферах власного існування. Досвід переживання народження і смерті, досвід вибору між добром і злом, досвід свободи, буденного повсякденного життя, досвід подолання кризових

ситуацій і навіть досвід мандрів, який, як стверджують сучасні дослідники, не може обійтись без габітусу життя у дорозі. Набуті досвіди частково габіталізуються, стають автоматизмами та звичками, формуючи доксичний досвід, де докса (від грец. δόξα – "думка", "погляд") – загальноприйнята думка. Очевидність, природність 129 та неминучість цього типу досвіду, котрий П. Бурдьє визначає як "відношення безпосередньої згоди зі світом", перетворює його на універсальний принцип бачення та самореферентний рівень існування, на якому фактично відбувається самовідтворення людини. Як рішення, яке не помічають, як дещо само собою зрозуміле він розташовується поза системою стосунків, де він може критикуватися, утворюючи культурні традиції, стереотипи, табу та очевидності, такі, як наприклад, звичай певним чином випікати пиріг, фарбувати сільську хату, проводити науковий експеримент у відповідності до певного наукового габітусу або особливість домислювати ситуацію, яка інтерпретується як дискурсивна звичка. Функціонує габітус як доособистісна структура, стійка або "зупинена" інтенціональність. Інкорпорований в інтенціональне життя людини він створює можливості повторення дії, переосмислення досвіду та є породжуючим принципом нових практик і уявлень.

Феноменологічна традиція, і зокрема Е. Гусерль, інтерпретує габітус як ментальний рух між минулим досвідом і майбутніми діями.

Важливе значення для надання смислу та становлення цілісності досвіду має послідовність набуття окремих досвідів і те, яке "місце" в біографії людини посідають ті або інші події та ситуації. Якщо ми вже як дорослі люди повертаємося до минулих подій нашого життя та осмислюємо себе в певному часовому відрізку, ми можемо "відкрити" в ньому для себе надважливі одиничні досвіди. Це можуть бути зустрічі з особистостями, прочитані книги, наші хвороби, мандри, суспільні та культурні події, які відіграли вирішальну роль у нашому житті завдяки тому, що з'явилися в певному часі та просторі нашого особистісного становлення. Їх прийнято називати доміантними і /або гарячими спогадами. Спогадами, які черкнули нашу долю і визначають те, що лише має відбутися з нами в майбутньому.

Рефлексивні процедури переосмислення себе та свого життя встановлюють смисловий зв'язок між нашим минулим, теперішнім та майбутнім. Ми не можемо ретроспективно відіграти минулі події, так як ми це робимо, коли переписуємо сторінки власних творів. Проте в наших силах, реінтерпретуючи події власного життя в горизонті інших можливостей, зробити певні висновки, щось врахувати, а щось залишити, від чогось відмовитись, а щось віддалити в часі, переписати, перебудувати, переробити по-іншому наще минуле, яке залишається незмінним, змінюючи лише наше ставлення до нього у численних процедурах реінтерпретації.

Неконгруентність нових переживань, нового досвіду попередньому, у тому числі, наприклад, програвання у власній уяві майбутніх подій і рішень, розриває ланцюг самозрозумілостей, які є ядром габітуальної схеми інтерпретації, і вимагає модифікації сталої типіки певного досвіду (А.Шюц, 2004). Набутий досвід починає модифікуватися та реінтерпретуватися тоді,

коли наявні ресурси осмислення, інтерпретації та прийняття тієї чи іншої версії подій, що відбуваються і 130 вимагають від людини прийняття певного рішення, не уміщуються в наявні схеми інтерпретації та стратегії.

Важливою особливістю особистісного досвіду є також доступність його для усвідомленого переживання людини. Відомий екзистенціальний психолог А. Ленгле звертає увагу на те, що в англійській мові взагалі не існує поняття "переживання", а замість нього вживається поняття "досвід" (experience). На нашу думку, у цьому цікавому феномені криється загадка того, чому події, що відбуваються з людиною, не завжди сприймаються нею як власний досвід і фактично втрачаються для подальшого осмислення та реінтерпретації. Можна припустити, що відбувається це тому, що вони людиною просто не переживаються, тобто не сприймаються з емоційним резонансом, відгуком, ставленням, а являють собою лише події, так би мовити, зовнішнього життя, що, до речі, підтверджують проведені когнітивістами в останні десятиріччя експерименти, які свідчать про когнітивні ілюзії суб'єктивного досвіду. Учасники експериментів часто нездатні дати несуперечливі відповіді на запитання, що вони відчувають у досвіді і яке місце в ньому займає їхнє власне Я. Багато з того, що людині здається, ніби вона безпосередньо та інтуїтивно сприймає в досвіді, насправді вона взагалі не сприймає, а інформація, яку вона отримує, не відкладається в її свідомості. Втрата минулої події для досвіду людини може бути зумовлена також тим, що вона не мала доступу до неї, її заблокованістю або незавершеністю обробки пережитого. Здатність же переживати, на думку А. Ленгле, є показником життєвої сили людини, а позиція заперечення пережитого досвіду в екзистенційному аналізі інтерпретується як характеристика неврозу [2, с. 75–78].

Напрацьовані дослідниками ідеї оформились в уявлення про об'ємний, поліфункціональний та множинний характер особистісного досвіду людини, який фактично проблематизував феномен цілісності та когерентності досвіду, перетворивши його на квазіцілісність, фрагментовану та мозаїчну, яка складається зі шматочків наших життєвих історій. Інтерпретований подібним чином досвід вже не може бути набором незмінних сутностей, які допомагають людині бути рівною самій собі, утримуючи незмінну ідентичність. Тепер у гру вводиться інша, неklasична модель інтерпретації досвіду як гнучкого, рухливого феномена, який дозволяє людині перетворюватися на пластичну стабільність, динамічно і креативно реагуючи на зміни оточуючого світу. Інтегральним типом досвіду, корелятивним усім набутих типам досвіду людини, ми вважаємо досвід себе. Саме у відношенні до себе, у процедурах рефлексивного переосмислення власного досвіду суб'єкт здатний відшукати когерентність та цілісність як власного життя, так і особистісного досвіду. Але не в пошуках "відпочаткової" субстанціональної ідентичності, а у постійному процесі "оперування собою" (П. Слотердайк), вибудовування та добудовування себе. Сучасній людині доступна безліч рефлексивних ресурсів особистісного 131 самопроекткування. Майстер-класи і тренінги, коучінги і ток-шоу, наукові монографії і журнальні статті

пропонують різного роду версії як стати успішним, побудувати гармонійні стосунки з оточуючими, структурувати власний time – менеджмент, упорядкувати нарративним рухом особисту життєву історію, зв'язавши минуле, сучасне та майбутнє у прозору послідовність, "упакувати", надати їй форму і порядок, втіливши у власному життєвому проекті. Таку насиченість культурного простору інституціональними ресурсами особистісного самопроекування можна пояснити технічністю самого досвіду людини, якщо набуття певного типу досвіду розуміти як процес, конституюваний відповідними типами знань та вмій, завдяки чому людина набуває здатність модулювати правила створення себе і свого власного існування.

Як істота емпірична, існування якої є обмеженим у часі і просторі, людина в осмисленні себе та свого власного досвіду вимушено користується символічними конструкціями, які дозволяють їй не тільки осмислювати проте й переживати те, що без наявності цих конструктів вона ніколи не змогла би зазнати. Наявність цих конструкцій забезпечує людині подію "другого народження" і є умовою її екзистенційного існування. Якщо щось можна розповісти, показати, намалювати, станцювати або вигукнути, то це тільки тому, що воно вже є відпочатково символічно опосередкованим. Цей символічний інструментарій заповнює собою розрив між досвідом пережитим і досвідом артикульованим. Досвід виражений завжди вторинний, він є дискурсом про досвід: "...до-предикативне ніколи не може бути відновленим таким, яким воно існувало у своїй німій чистоті до того, як було експлікованим... Якщо "вираз", за допомогою якого про цей досвід йшлося в дискурсі, є вираженням смислу цього досвіду, тоді він є вираженням цього самого досвіду. Дискурс примушує бути вираженням лише те, що як імпліцитно німе вже утримувалося всередині"[1,с.63]. Коли інтенційні переживання проектуються в дискурс, вони впідпорядковуються як граматичним правилам мови, так і існуючим порядкам сенсу, які, в даній парадигмі інтерпретації, є похідними від граматичних порядків. Проте ці ідеї вже територія конструктивізму, який спираючись на дослідження феноменологів та екзистенціалістів, пропонує свою версію інтерпретації особистісного досвіду людини.

Література:

1. Декомб В. Современная французская философия : [сборник] / Вин-сент Декомб ; [пер. с фр. Л. Никифоровой]. – М. : Весь мир, 2000. – 344 с.
2. Лебединська І. В. Особистісний досвід: феномен "відпочаткового запізнення" // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 25 (28). – 148.
3. Шюц А, Лукман Т.. Структури життєсвіту / А. Шюц, Т. Лукман; [Пер. з нім. та післямова В. Кебуладзе]. – К. : Український Центр духовної культури, 2004. – 560 с.